

УДК 378.03

Любов Канішевська,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогіки
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

ФЕНОМЕН «ТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ» У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті розглянуто концептуальні підходи щодо визначення феномена «творчий потенціал особистості» у вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях. Визначено, що більшість дослідників є прихильниками позиції, що творчий потенціал особистості – складна структура, що включає емоційну культуру, систему культурологічних, професійно-педагогічних знань, широку загальнокультурну ерудицію, генетичне задане обдарування, образне мислення, здатність моделювати різноманітні способи творчої діяльності; здатність особистості до перетворення, до створення нового.

Ключові слова: творчий потенціал, творчість, творчі здібності, творча активність.

В статье рассматриваются концептуальные подходы к определению феномена «творческий потенциал личности» в отечественных и зарубежных психолого-педагогических исследованиях. Определено, что большинство исследователей являются приверженцами позиции, что творческий потенциал личности – сложная структура, которая включает эмоциональную культуру, систему культурологических, профессионально-педагогических знаний, широкую общекультурную эрудицию, генетически данную одаренность, образное мышление, способность моделировать разнообразные способы творческой деятельности; способность личности к преобразованию, к созданию нового.

Ключевые слова: творческий потенциал, творчество, творческие способности, творческая активность.

The article discusses the conceptual approaches to the phenomenon of «individual creative potential» definition in native and foreign psychological and pedagogical research. Determined that most researchers are committed to the position that individual creativity – a complex structure that includes emotional culture, system of cultural, professional and pedagogical knowledge, broad general cultural erudition, genetic given talent, creative thinking, the ability to simulate various ways creative activity; the ability of the individual to transform, to create a new one. Analysis of psychological and educational research reveals that the researchers consider the essence of the concept of «individual creativity» as: quality system of personality associated with

research activity; the ability of the individual to decide unconventional contradictions arising in real life; integrative personal property, as reflected in the attitude (position instruction, orientation) individual creativity; system characteristics of personality, thanks to which it can work, make decisions, think outside the box and do it; a number of factors: the makings (as an innate quality), social environment (external environment influence) and personal activity (individual life position); the ability of the individual, allowing act outside the box, get a new, original results.

Key words: *creative potential, creativity, creative abilities, creative activity.*

Постановка проблеми. Соціально-економічні та політичні зміни в Україні передбачають активний пошук нових шляхів підвищення ефективності виховання молоді. У цьому контексті актуальності набуває проблема розвитку творчого потенціалу особистості.

У Конституції України, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2020 роки, наголошено, що держава має забезпечити виховання особистості, яка усвідомлює власну культурну ідентичність, опановує культурно-історичні цінності та традиції, здатна творчо самореалізуватися у професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення проблеми творчого потенціалу особистості знайшло відображення у працях філософів (В. Біблер, Ю. Бородай, М. Данилов, К. Кедров, П. Копшин, О. Коршунов та інші) і психологів (І. Бех, І. Воронюк, О. Моляко, А. Маслоу та інші), педагогів (Н. Кічук, М. Костолович, В. Лихвар, А. Хорошун та інші).

Мета статті – розглянути концептуальні підходи щодо визначення феномена «творчий потенціал особистості» у вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слово «потенціал» походить від латинського (potential – сила, змога) і означається як сукупність засобів, можливостей у певній галузі тощо [10]. У роботах, присвячених дослідженню теорії потенціалів, застосовують і інші визначення потенціалу, серед яких виділяють: економічний; виробничий, оборонний; інтелектуальний; науковий; науково-технічний; кадровий, освітній, творчий тощо.

Дослідниця Д. Богоявленська зіставляє термін «потенціал» з дефініцією творчої особистості, що має розвинені творчі здібності, застосовує оригінальні способи діяльності, результатом яких є нові матеріальні або духовні цінності. На її думку, одиницею дослідження творчого потенціалу є інтелектуальна активність, в основу якої покладено інтелектуальні та не інтелектуальні компоненти розумової діяльності. Стимулом для інтелектуальної активності є розумові здібності. Важливою

складовою при аналізі творчої діяльності може бути здатність до саморозвитку [1, с. 97].

Дослідник А. Деркач, обґрунтовуючи поняття «творчість», виділяє сім критеріїв акме у творчій діяльності: 1) гуманістична спрямованість самої творчої діяльності; 2) художня, естетична цінність результатів творчості; 3) своєрідний «часовий імператив» (цей критерій відображає той факт, що істинні шедеври творчості, не лише у мистецтві, а й у науці, техніці, управлінні – у будь-якій професійній діяльності – живуть у часі, не зникаючи та благотворно впливаючи на цілі покоління); 4) високий рівень виконавчої майстерності; 5) суспільне визнання; 6) новаторство у творчості (особливого значення цей критерій набуває, коли новаторство поєднується з гуманістичною спрямованістю, просто новаторство без гуманістичної спрямованості може викликати неоднозначну реакцію – прикладом може бути творчість талановитого живописця С. Далі, його витвори вражають уяву оригінальністю та віртуозною майстерністю, але у психічно здорових людей вони викликають певну відразу завдяки підкресленому прагненню художника до шокуючого ефекту, епатажу); 7) індивідуальна неповторність у творчості. Таким чином, акмеологічні критерії творчої діяльності, запропоновані А. Деркачем, є узагальнюючими, з їх допомогою можна аналізувати результати розвитку творчого потенціалу практично в будь-якому виді творчої діяльності [4, с. 193]. Дослідник зазначає: «Особистісний потенціал у акмеологічному розумінні включає в себе не тільки потенційне особистості (здібності, природно-обумовлені професійно важливі якості, позитивні спадкові фактори), а й систему постійно відновлюваних та помножуваних ресурсів – інтелектуальних, психологічних, вольових, творчих, що сприяють прогресивному особистісному та професійному розвитку» [4, с. 123]. Отже, автор акцентує увагу до явища особистісних ресурсів та характеру їх відновлення.

Невідновлювані особистісні ресурси не мають великої акмеологічної цінності за рахунок шкідливості їх використання для досягнення акме. Людина, яка досягла акме, не може «почивати на лаврах», вона повинна перебувати в постійному прогресивному, висхідному русі, а для цього потрібні саме такі ресурси, що легко відновлюються та акумулюються. Якщо ж людина зупиняється, то це означає, що вона або закінчила свій життєвий шлях (іншими словами, загинула), або втратила акме. Тому визначення особистісного та творчого потенціалу, з таких позицій, повинно здійснюватися у вигляді оцінки ресурсів та характеру їх відновлюваності [4, с. 142].

Творча особистість у акмеології – це показник найвищого ступеня розвитку людини. Дослідники (К. Абульханова-Славська, А. Бодальов, А. Деркач, В. Зазикін, А. Маркова, Н. Кузьміна) визначають акмеологію як наукову дисципліну, що займається вивченням закономірностей самореалізації творчого потенціалу людей у процесі творчої діяльності на шляху до вищих досягнень (вершин) [4].

Дослідниця І. Воронюк слушно зазначає, що творчий потенціал особистості завжди більший за той, що фіксується, він ширше будь-якої конкретної діяльності. Це не просто констатація того, що існує, а й того, що існує як можливе. Творчий потенціал особистості характеризує особистість не лише з боку її спрямованості в майбутнє, а й з боку її дійсних, творчих потенцій, що реально виявляються [3, с. 59].

Якщо розглядати творчий потенціал з боку його розвитку, процесуально, як сукупність можливостей, що розвиваються, то слід насамперед розширити критерії оцінки розвитку творчого потенціалу й вимірювати його не лише новизною і вагомістю предметів-результатів творчої праці, а й тими позитивними змінами внутрішньо особистісної структури суб'єкта творчості, котрі визначають у процесі творчої самореалізації зміни в характері та змісті його життєвих проявів. За такого підходу слід акцентувати увагу на тому боці творчого потенціалу, який характеризує його як здатність людини до розвитку, створення нового, не зупиняючись на досягнутому рівні актуалізованих можливостей. Формування й ступінь реалізації цієї здатності визначається низкою внутрішніх і зовнішніх факторів, оптимальністю їх сполучення та узгодженням у життєдіяльності особистості [7]. Щоб дослідити за допомогою внутрішніх (суб'єктивних) характеристик внутрішньо-особистісні фактори розвитку творчого потенціалу, уявимо розвиток творчого потенціалу у взаємодії рівнів структурної організації особистості, виділивши підструктури: природні передумови (загальна обдарованість, задатки); досвід (знання, вміння, навички); характерологічні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості); мотивація (саморегуляція) [7].

Дослідник С. Степанов, розглядає творчий потенціал особистості як психоенергетичну напругу, що виникає між устремліннями, можливостями та реальним життям людини. Він реалізується у рефлексивно-творчому зусиллі, тобто в зусиллі, спрямованому на досягнення раніше недосяжного, на реалізацію того, що до цього моменту не було реалізоване, на устремління за межі самого себе. За допомогою творчого зусилля людина може здобути у своєму житті те, що їй не було дано від природи або в процесі виховання та освіти. Воно й визначає унікальність і життєву стратегію особистості [9, с. 91].

Для визначення коефіцієнту розвитку творчого потенціалу людини (чи творчого безсилля) Є. Варламова та С. Степанов пропонують таку умовну формулу : $ДТП = КТП - ВТП = З - М$, де ДТП – динаміка розвитку творчого потенціалу, КТП – кінцевий творчий потенціал, ВТП – вихідний творчий потенціал, З – величина зусиль людини, М – рівень актуальних можливостей людини [9, с. 201].

Таким чином, умовна величина творчого потенціалу позитивна, якщо зусилля особистості перевищують її можливості, тобто є рефлексивно-творчими, і негативна, якщо ці зусилля особистості менші за її можливостей. Від'ємна величина динаміки творчого потенціалу відображає творче безсилля особистості.

Л. Орбан-Лембрик зазначає, що потенціал розвитку особистості закладено в ній самій, у її потребах та здібностях, особливо в спрямованих на саморозвиток. Серед умов, що стимулюють розвиток творчих здібностей особистості, дослідник називає такі: а) ситуації незавершеності або відкритості (на відміну від регламентованих, суворо контрольованих); б) спонукання до постановки питань; в) стимулювання відповідальності й незалежності; г) акцент на самостійних розробках, спостереженнях, почуттях, узагальненнях тощо. Велика роль у розвитку особистості належить соціальній групі, у якій вона долучається до спільного розв'язання творчих завдань [8, с. 312].

Таким чином, творчий потенціал – це передумова для творчого процесу, з одного боку, та його результат – з іншого. І, якщо особистість реалізує у своєму житті більше ресурсів, ніж у неї є на певний конкретний проміжок життя, то це характеризує її життєтворчу стратегію. Якщо ж особистість виявляє пасивність, інфантилізм, не розвиває вроджених задатків, можливостей, здобутих від середовища, то вона виявляє творче безсилля й стає соціокультурним споживачем.

Найважливішими умовами, в яких проходить розвиток творчої діяльності особистості як у плані формування творчого потенціалу, так і в плані самореалізації, є самопізнання й самооцінка особистості [3, с. 64].

Як зазначає А. Маслоу, першоджерелом творчості є мотивація особистісного росту, що не підкоряється гомеостатичному принципу задоволення; це потреба в самоактуалізації (self-actualization), «повній та вільній реалізації власних талантів, здібностей, потенціалів». Самоактуалізація – це діючий процес, за якого здібності індивіда застосовуються творчо. А. Маслоу вказує на дві важливі вимоги, необхідні для особистісного росту – присвятити себе чомусь більш високому, ніж власне «Я», і успішне виконання поставленого завдання. Креативність, безпосередність, сміливість, наполегливість у роботі – це основні характерні риси людей, які самоактуалізуються [5, с. 109].

На думку А. Маслоу [6], одним із основних способів реалізації творчого потенціалу особистості є надання їй відповідальності. Дослідник вважає, що самоактуалізовані люди спрямовані на себе, вони намагаються використовувати власні принципи і мотиви в якості основи для власних суджень і дій. Їх життя відмічено автономністю, самопідтримкою і свободою. І, навпаки, люди, які спрямовані на інших, намагаються залежати від думки інших і від соціальних норм як основи для своїх суджень і дій. Їх життя відмічене залежністю, конформізмом і потребою в схваленні. Очевидно, що ніхто не може ефективно функціонувати в суспільстві без почуття спрямованості на інших, але, однак від людей, які самореалізуються слід чекати більшої спрямованості на себе, ніж від людей, які самоактуалізуються в меншій мірі. Дослідник зазначає, що люди, які живуть повноправним життям, виконуючи найкращим чином те, на що вони здатні, є кращими представниками людства. Він виділив 15 основних

характеристик людей, які самоактуалізуються. Дослідник визначає самоактуалізацію в загальному вигляді як повне використання талантів, здібностей, можливостей тощо. Автор виділяє шляхи, які ведуть особистість до самоактуалізації. При цьому А. Маслоу підкреслює, що самоактуалізація – це процес, який не має кінця, це спосіб проживання роботи і відношень зі світом. У визначені моменти «під переживання» людина стає глибоко зануреною, схвилюваною світом і пов'язаною з ним більш цілісним, інтегрованим; більше створює себе і світ у моменти «піка», що дозволяє домогтися «повноти дії». Дослідник описує і більш тривалі переживання, які називає «плато-переживаннями». Вони є новим і більш глибоким способом уяви і переживань світу, яка змінює точку зору і створює нові цінності й посилене усвідомлення світу.

Отже, особистість, яка самоактуалізується, за визначенням А. Маслоу, – «це людина, яка розвивається до стану, повністю адекватного її можливостям, і повністю реалізовує все, на що вона здатна» [6, с. 391–392].

Для дослідження сутності феномена «творчий потенціал особистості» значну роль відіграють такі положення теорії А. Маслоу, як: самовизначення особистості характеризується спрямованістю на самореалізацію, самоактуалізацію, самовдосконалення; виявлення власної індивідуальності, унікальності; суб'єктивність людини може виявлятися у відношенні до стилю, образу, стратегії життя, своїх власних людських здібностей і потенціалу; піклування про інших, здійснення соціальних вчинків.

Дослідник переконаний в тому, що здатність до творчості закладена в кожній людині, яка реалізує її різною мірою в різних умовах. Вона не є незмінною детермінантою, тому її можна стимулювати та розвивати цілеспрямованими засобами, підвищуючи ефективність продуктивної діяльності людини в різних галузях, повно використовуючи творчий потенціал [5, с. 109].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень дозволяє констатувати, що дослідники розглядають сутність поняття «творчий потенціал особистості» як:

- системну якість особистості, що пов'язана з дослідницькою активністю (Н. Шумакова);
- здатність особистості нетрадиційно вирішувати суперечності, які виникають у реальному житті (Є. Колеснікова);
- інтеграційну особистісну властивість, що виявляється у ставленні (позиції, настановленні, спрямованості) особистості до творчості (О. Матюшкін);
- системну характеристику особистості, завдяки якій вона може творити, приймати рішення, нестандартно мислити й діяти (О. Попель);
- низку чинників: задатки (як вроджена якість), соціальне середовище (зовнішні умови впливу) і особистісна активність (життєва позиція особистості) (Б. Ананьєв, В. Асеев, Д. Богоявленська, Є. Варламова, А. Матюшкін, В. Моляко, Л. Орбан-Лембрик, С. Рубінштейн, С. Степанов,

Р. Ткач, Д. Узнадзе, Є. Яковлева та інші);

– здібності особистості, що дозволяють нестандартно діяти, отримувати нові, оригінальні результати (Ю. Кулюткін).

Висновки і перспективи. Таким чином, більшість дослідників є прихильниками позиції, що творчий потенціал особистості – складна структура, що включає емоційну культуру, систему культурологічних, професійно-педагогічних знань, широку загальнокультурну ерудицію, генетичне задане обдарування, образне мислення, здатність моделювати різноманітні способи творчої діяльності; здатність особистості до перетворення, до створення нового.

Розглянуті підходи щодо визначення феномена «творчий потенціал особистості» у вітчизняних та зарубіжних психологічних та педагогічних дослідженнях не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв’язання проблеми. Подальшого вивчення і розвитку потребує питання розвитку творчого потенціалу студентської молоді в освітньому середовищі педагогічних ВНЗ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Богоявленская Д. Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д. Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону, 1983. – 173 с.
2. Варламова Е. П. Психология творческой уникальности человека (рефлексивно-гуманистический подход) / Е. П. Варламова, С. Ю. Степанов, Институт психологии РАН. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Институт психологии РАН, 2002. – 253 с.
3. Воронюк І. В. Психологічні особливості реалізації творчого потенціалу молодших школярів : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Воронюк Ірина В'ячеславівна. – К., 2003. – 245 с.
4. Деркач А. Акмеология : учеб. пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – Спб. : Питер, 2003. – 256 с.
5. Маслоу А. По направлению к психологии бытия: Религии, ценности и пик-переживания / А. Маслоу; пер. с англ. Е. Рачковой. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахим Маслоу. // Психология личности [под ред. Д. Я. Райгородского]. – Хрестоматия. – Самара : БАХРАХ-М, 1999. – Том I. – С. 319–416.
7. Овчинников В. Ф. Научно-технический прогресс и развитие творческого потенциала работника производства / В. Ф. Овчинников. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1974. – 175 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навчальний посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
9. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Ю. Степанов. – М. : Наука, 2000. – 174 с.
10. Suchasnij slovník inšomovnih slov / Ukl. O. I. Skopnenko, T. V. Cimbalyuk. – K. : Dovira, 2000. – 789 s. – s. 555.